

TERMIZ SHAHAR UY-JOY QURILISH KORXONALARI FAOLIYATINI INNOVATSION BOSHQARUV ORQALI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

To'qsonov Xurshid Egamberdiyevich

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti

"Xalqaro iqtisodiyot va biznes boshqaruvi" kafedrası o'qituvchisi

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0002-6780-7530>

xurshidtoqsonov@gmail.com

Annotatsiya - Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatida 2026-yil yanvar–aprel davrida amalga oshirilgan qurilish ishlari hajmi va uning subyektlar kesimidagi tarkibiy taqsimoti tahlil qilingan. Tadqiqotda statistik va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan bo'lib, ma'lumotlar Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasining rasmiy hisobotlariga asoslangan. Jozef Alois Shumpeterning innovatsion rivojlanish nazariyasi, Duglas Sesil Nort va Ernando de Soto Polarning institutsional-norasmiy iqtisodiyot kontseptsionalari hamda Maykl Porterning raqobatbardoshlik nazariyasiga tayangan holda, qurilish bozorining kichik biznes (51,1%), norasmiy sektor (36,6%) va yirik tashkilotlar (12,3%) o'rtasidagi taqsimoti chuqur tahlil qilingan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, bozorning 87,7 foizi kichik va norasmiy subyektlar zimmasida bo'lsa-da, eng yuqori o'sish sur'ati (71,2%) aynan yirik tashkilotlarda kuzatilmoqda, umumiy o'sish sur'ati esa 15,8 foizni tashkil etgan. Bu institutsional jihatdan tashkil etilgan korxonalarining innovatsion boshqaruv mexanizmlarini tezroq o'zlashtirish salohiyatidan dalolat beradi. Tadqiqot natijalari mintaqaviy qurilish siyosatini takomillashtirish va kichik tadbirkorlikni rasmiylashtirish dasturlarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: qurilish ishlari; innovatsion boshqaruv; kichik biznes; norasmiy sektor; yirik qurilish tashkilotlari; institutsional iqtisodiyot; bozor tarkibi; o'sish sur'ati; raqobatbardoshlik; rasmiylashtirish; hududiy rivojlanish.

KIRISH

Qurilish sohasi, xususan uy-joy va infratuzilma qurilishi, O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi strategik tarmoqlardan biri hisoblanadi. 2025-yilda mamlakat miqyosida tarixiy rekord — 106,5 ming xonadon foydalanishga topshirilgan bo'lsa-da, bu ko'rsatkich rejalashtirilgan 135 ming birlikdan sezilarli darajada kam bo'lib qoldi, natijada yillik tabiiy o'sish hisobiga 93,5 ming xonadonlik defitsit saqlanib qolmoqda. Ushbu vaziyat davlat tomonidan qurilish-ruxsat berish tizimini raqamlashtirish, "tayyor yer uchastkalari" mexanizmini joriy etish kabi institutsional islohotlarni jadallashtirishni taqozo etmoqda.

Biroq bunday islohotlarning amaliy samaradorligi ko'p jihatdan sohadagi korxonalarining institutsional tarkibiga — ya'ni qurilish ishlarining rasmiy va norasmiy, kichik va yirik subyektlar o'rtasida qanday taqsimlanganligiga — bog'liq bo'ladi. Surxondaryo viloyati misolida bu masala alohida dolzarblik kasb etadi: mintaqada

qurilish ishlari hajmining yarmidan ko'prog'i kichik biznes zimmasida, uchdan bir qismidan ortig'i esa norasmiy sektorda shakllanmoqda, yirik tashkilotlar ulushi esa atigi 12 foizni tashkil etadi. Bunday tarkibiy nomutanosiblik innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etishning qay darajada samarali bo'lishini belgilovchi muhim omil bo'lib, uni ilmiy tahlil qilish zaruratini keltirib chiqaradi.

Shu munosabat bilan mazkur maqolaning maqsadi — Surxondaryo viloyatida qurilish ishlari hajmi va tarkibining subyektlar kesimidagi taqsimotini tahlil qilish, unda kuzatilayotgan dinamik tendensiyalarni aniqlash hamda shu asosda sohani innovatsion boshqarish yo'nalishlarini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqot ob'ekti sifatida Surxondaryo viloyati qurilish korxonalari faoliyati, predmeti sifatida esa ularning tarkibiy-statistik xususiyatlari va bu xususiyatlarning innovatsion boshqaruv mexanizmlariga qo'yadigan talablari olingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Qurilish korxonalari faoliyatini innovatsion boshqarish zamonaviy iqtisodiyotda korxonalarining raqobatbardoshligi, ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan oqilona foydalanish va hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy adabiyotlarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin: innovatsion rivojlanish va boshqaruv nazariyalari; institutsional muhit va rasmiy-norasmiy iqtisodiyot munosabatlari; korxonalar raqobatbardoshligi, hududiy rivojlanish va klasterlashuv masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar.

Innovatsion rivojlanishning nazariy asoslari J. A. Shumpeter tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u innovatsiyani iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin etadi [1]. Shumpeter iqtisodiy rivojlanishni yangi mahsulot, ishlab chiqarish usuli, bozor, xomashyo manbasi va tashkil etish shakllarining joriy etilishi bilan bog'laydi. Ushbu yondashuv qurilish sohasi uchun ham muhim bo'lib, innovatsiya yangi material va texnologiyalar bilan bir qatorda loyihalashtirish, resurslarni rejalashtirish, elektron hujjat aylanishi va boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishni ham qamrab oladi.

Shumpeterning "yangi kombinatsiyalar" konsepsiyasi nuqtayi nazaridan qurilish korxonalarida innovatsion boshqaruv mavjud resurslarni yangi usulda birlashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va jarayonlarni optimallashtirish imkonini beradi. BIM texnologiyalari, elektron hujjat aylanishi, loyiha boshqaruvi tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi rejalashtirish vositalari bunga misol bo'la oladi. Shu sababli korxonaning innovatsion salohiyatini baholashda texnologik yangilanish bilan birga boshqaruv texnologiyalarini o'zlashtirish darajasini ham hisobga olish zarur.

O'zbekistondagi ilmiy va o'quv adabiyotlarda ham innovatsion menejment, yangi texnologiyalarni joriy etish, resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardoshlikni oshirish masalalariga e'tibor qaratilgan [1]. Ushbu yondashuvlar innovatsion boshqaruvni korxonaning strategik maqsadlarini amalga oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va bozor sharoitlariga moslashish vositasi sifatida ko'rsatadi.

Qurilish korxonalarini institutsional muhit bilan bog'liq holda o'rganishda D. C. Nortning institutsional iqtisodiyot nazariyasi muhim metodologik asos bo'lib xizmat

qiladi [2]. Norasmiy institutsiyalarni iqtisodiy subyektlar faoliyatini belgilovchi rasmiy va norasmiy qoidalar, me'yorlar hamda cheklovlar tizimi sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra, iqtisodiy faoliyat samaradorligi kapital va mehnat bilan bir qatorda institutsional muhit sifatiga ham bog'liq.

Mazkur nazariya Surxondaryo viloyatidagi qurilish bozorini tahlil qilishda muhimdir. Qurilish korxonalarining davlat ro'yxatidan o'tishi, soliqqa tortilishi, mehnat munosabatlarining rasmiylashtirilishi, litsenziyalash, ruxsat berish, texnika xavfsizligi va sifat standartlari kabi omillar innovatsion boshqaruv imkoniyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli qurilish sohasida innovatsion boshqaruvni institutsional muhitdan alohida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq emas.

Norasmiy iqtisodiyot masalalarini tushuntirishda E. de Soto qarashlari ham muhim nazariy asosdir [3]. U norasmiy faoliyatning keng tarqalishini rasmiylashtirish xarajatlari, byurokratik to'siqlar va institutsional cheklovlar bilan izohlaydi. Qurilish sohasida norasmiy sektorning mavjudligi moliyaviy hisobotlarning to'liq yuritilmasligi, zamonaviy boshqaruv tizimlaridan foydalanishning cheklanganligi va mehnat unumdorligi haqidagi ma'lumotlarning yetishmasligi kabi muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

Shu bilan birga, norasmiy sektor bandlik va qurilish xizmatlariga bo'lgan talabni qondirishda ma'lum iqtisodiy rol o'ynashi mumkin. Shuning uchun ushbu segmentga nisbatan faqat nazorat va cheklash emas, balki rasmiylashtirishni iqtisodiy jihatdan manfaatli qiluvchi rag'batlantirish mexanizmlarini ham qo'llash muhimdir.

Korxonalar raqobatbardoshligi va hududiy rivojlanishni izohlashda M. E. Porterning raqobat ustunligi va klasterlar nazariyasi muhim metodologik manba hisoblanadi [4]. Porter korxona raqobatbardoshligini uning ichki resurslari bilan bir qatorda biznes muhiti, yetkazib beruvchilar, iste'molchilar, raqobatchilar, mehnat bozori va tegishli institutlar bilan aloqalari orqali tushuntiradi. Klasterlashuv esa o'zaro bog'liq korxonalarning hududiy jamlanishi natijasida bilim, texnologiya va tajriba almashinuvini kuchaytirishi mumkin.

Ushbu yondashuv Surxondaryo viloyatida qurilish korxonalarini rivojlantirish uchun ham dolzarb. Qurilish materiallari ishlab chiqaruvchilar, loyihalash tashkilotlari, qurilish-montaj korxonalari, transport-logistika xizmatlari, moliyaviy tashkilotlar va professional ta'lim muassasalarining integratsiyasi hududiy qurilish klasterini shakllantirish imkonini yaratishi mumkin.

Mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda korxonalar iqtisodiyoti, mintaqaviy iqtisodiyot va qurilish infratuzilmasini tashkil etish masalalari ham keng yoritilgan [2–4]. Ularda ishlab chiqarish quvvati, mehnat resurslaridan foydalanish, xarajatlarni boshqarish, ishlab chiqarish samaradorligi va qurilish ishlarini tashkil etishning tashkiliy-iqtisodiy jihatlari tadqiq etilgan. Ushbu yondashuvlar qurilish korxonalarining faoliyatini kompleks baholash uchun nazariy va amaliy asos yaratadi.

Shu bilan birga, Surxondaryo viloyatida qurilish ishlari hajmini korxonalarning institutsional maqomi, ya'ni kichik biznes va mikrofirmalar, norasmiy faoliyat hamda yirik qurilish tashkilotlari kesimida birgalikda tahlil qilish masalasi yetarlicha tizimli o'rganilmagan. Ayniqsa, ushbu guruhlarining bozor ulushi va o'sish sur'atlarini innovatsion boshqaruv imkoniyatlari bilan bog'lash masalasi alohida ilmiy e'tiborni

talab qiladi.

Mavjud adabiyotlarni umumlashtirish asosida qurilish korxonalarida innovatsion boshqaruvni uch darajada ko'rib chiqish mumkin. Birinchi daraja — korxona ichki boshqaruvi bo'lib, ishlab chiqarish, moliyaviy, mehnat va loyiha resurslarini raqamli boshqarishni qamrab oladi. Ikkinchi daraja — korxonalararo integratsiya bo'lib, yirik va kichik korxonalar o'rtasidagi subpudrat, ta'minot, texnologik va axborot almashinuvi munosabatlarini o'z ichiga oladi. Uchinchi daraja — hududiy institutsional muhit bo'lib, davlat boshqaruvi, investitsiya infratuzilmasi, ta'lim muassasalari va biznes tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikni nazarda tutadi.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili qurilish sohasida innovatsion boshqaruvni faqat yangi texnologiyalarni joriy etish emas, balki institutsional muhit, korxona hajmi, raqobatbardoshlik, rasmiy va norasmiy iqtisodiyot hamda hududiy klasterlashuv bilan bog'liq kompleks jarayon sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. Shumpeter innovatsiyalarning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini, Nort institutsional muhit ta'sirini, de Soto norasmiy iqtisodiyotning institutsional sabablarini, Porter esa raqobatbardoshlik va hududiy iqtisodiy aloqalarning ahamiyatini asoslaydi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi Surxondaryo viloyatida qurilish ishlari hajmining kichik biznes, norasmiy sektor va yirik qurilish tashkilotlari o'rtasidagi taqsimotini ularning o'sish dinamikasi bilan birgalikda tahlil qilish hamda aniqlangan tarkibiy farqlar asosida innovatsion boshqaruvni takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi qurilish korxonalarida innovatsion boshqaruvning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy, institutsional va tashkiliy omillarni kompleks baholashga asoslandi. Tadqiqotda tizimli, institutsional, qiyosiy va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv orqali qurilish korxonalarining innovatsion boshqaruvi korxona ichki boshqaruvi, korxonalararo hamkorlik va hududiy institutsional muhitning o'zaro bog'liqligi asosida o'rganildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini J. A. Shumpeterning innovatsion rivojlanish nazariyasi, D. C. Nortning institutsional iqtisodiyot konsepsiyasi, E. de Sotoning norasmiy iqtisodiyotga oid qarashlari hamda M. E. Porterning raqobat ustunligi va klasterlashuv nazariyasi tashkil etdi. Mazkur nazariyalar asosida innovatsion boshqaruvning texnologik yangilanish, institutsional sharoit, korxona raqobatbardoshligi va hududiy iqtisodiy aloqalar bilan bog'liqligi tahlil qilindi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli orqali Surxondaryo viloyatidagi qurilish korxonalarining institutsional maqomi, faoliyat ko'lami va rivojlanish dinamikasi o'rtasidagi farqlar o'rganildi. Xususan, kichik biznes va mikrofirmalar, yirik qurilish tashkilotlari hamda norasmiy faoliyat yurituvchi subyektlarning iqtisodiy jarayonlardagi o'rni alohida ko'rib chiqildi. Statistik tahlil yordamida qurilish ishlari hajmi, o'sish sur'atlari va korxonalar tarkibidagi o'zgarishlar baholandi.

Shuningdek, strukturaviy tahlil usuli asosida qurilish bozorining institutsional va tashkiliy tarkibi o'rganilib, uning innovatsion boshqaruv imkoniyatlariga ta'sir etuvchi

omillar tizimlashtirildi. Korxonalarining innovatsion boshqaruv darajasi texnologik yangiliklarni joriy etish, raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish, resurslarni boshqarish, loyiha monitoringi va korxonalararo hamkorlik kabi yoʻnalishlar orqali baholandi.

Tadqiqotda induksiya, deduksiya va mantiqiy umumlashtirish usullaridan ham foydalanildi. Xususiy kuzatuvlar va statistik maʼlumotlar asosida qurilish korxonalarining innovatsion boshqaruviga xos umumiy tendensiyalar aniqlanib, mavjud nazariy yondashuvlar bilan solishtirildi. Yakuniy bosqichda aniqlangan muammolar asosida Surxondaryo viloyati qurilish korxonalarida innovatsion boshqaruvni takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni kengaytirish, korxonalararo integratsiyani kuchaytirish va institutsional sharoitlarni yaxshilash boʻyicha ilmiy-amaliy yoʻnalishlar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

2026-yil yanvar–aprel davri uchun Surxondaryo viloyatida amalga oshirilgan qurilish ishlari hajmining subyektlar kesimidagi taqsimoti sohaning institutsional tarkibi hamda uning rivojlanish dinamikasi haqida bir qator muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi. Umumiy 4258,8 mlrd soʻmlik qurilish ishlari hajmining qariyb yarmi (51,1 foizi, yaʼni 2176,2 mlrd soʻm) kichik biznes va mikrofirmalar zimmasiga toʻgʻri kelgan boʻlib, bu koʻrsatkich mintaqada kichik tadbirkorlik subyektlarining qurilish bozoridagi ustuvor mavqeini tasdiqlaydi. Eʼtiborlisi shundaki, tahlil qilinayotgan davrda norasmiy faoliyat ulushi ham nisbatan yuqori (36,6 foiz) boʻlib qolmoqda — bu ikki toifa (kichik biznes va norasmiy sektor) yigʻindisi qurilish ishlari umumiy hajmining 87,7 foizini tashkil etadi. Bunday holat, bir tomondan, sohaning yuqori moslashuvchanligidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, institutsional rasmiylashtirish va nazorat mexanizmlarining hali yetarli darajada shakllanmaganligini koʻrsatadi.

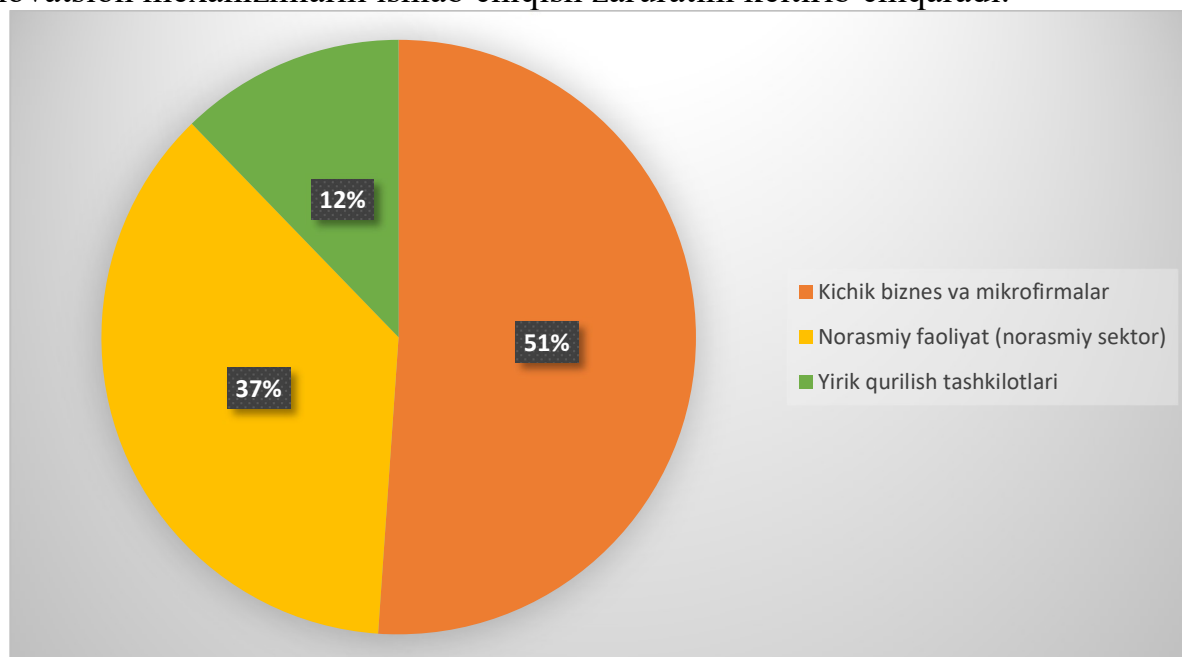
1-jadval. Surxondaryo viloyatida qurilish ishlari hajmi va tarkibi (2026-yil yanvar–aprel)⁴⁹

№	Toifa	Hajm (mlrd soʻm)	Ulushi (%)	Oʻsish indeksi (oʻtgan yilning mos davriga nisbatan, %)	Real oʻsish (+/-, %)	Bazaviy davr hajmi* (hisoblangan, mlrd soʻm)
1	Kichik biznes va mikrofirmalar	2 176,2	51,1%	108,3%	+8,3%	2 009,4
2	Norasmiy faoliyat (norasmiy sektor)	1 560,7	36,6%	114,6%	+14,6%	1 361,9
3	Yirik qurilish tashkilotlari	521,9	12,3%	171,2%	+71,2%	304,8
	JAMI	4 258,8	100,0%	115,8%	+15,8%	3 676,1

⁴⁹ Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi (surxonstat.uz)

Diqqatga sazovor jihat shundaki, yirik qurilish tashkilotlari umumiy hajmda eng kichik ulushga (12,3 foiz) ega bo'lsa-da, aynan shu segmentda eng yuqori o'sish sur'ati — o'tgan yilning mos davriga nisbatan 71,2 foizlik ijobiy dinamika — kuzatilgan. Bu ko'rsatkich kichik biznes (+8,3 foiz) va norasmiy sektor (+14,6 foiz) o'sish sur'atlaridan sezilarli darajada yuqori bo'lib, sohada institutsional jihatdan tashkil etilgan yirik korxonalarning tobora faollashib borayotganligini, ularning moliyaviy va texnologik salohiyatidan kelib chiqib bozor ulushini kengaytirish imkoniyatiga ega ekanligini namoyon etadi. Ushbu tendensiya, ayniqsa, innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi, chunki yirik tashkilotlar odatda zamonaviy boshqaruv usullari, raqamli texnologiyalar va sifat standartlarini tezroq o'zlashtirish salohiyatiga ega bo'ladi.

Kategoriyalar bo'yicha e'lon qilingan hajm va o'sish indeksi ko'rsatkichlaridan kelib chiqib hisoblangan umumlashtiruvchi ko'rsatkich — sohaning yalpi o'sish sur'ati taxminan 15,8 foizni tashkil etishi — mazkur uch toifaning turlicha dinamikaga ega bo'lishiga qaramay, qurilish sohasi umuman olganda barqaror o'sish tendensiyasini saqlab qolayotganini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, kichik va norasmiy segmentlarning yuqori ulushi hamda ularning nisbatan sekin o'sish sur'ati sohada tarkibiy nomutanosiblik mavjudligini ko'rsatib, kelgusida qurilish korxonalarini boshqarishda institutsional rasmiylashtirishni rag'batlantiruvchi, kichik va o'rta subyektlarni yirik tashkilotlar darajasidagi boshqaruv va texnologik standartlarga integratsiya qiluvchi innovatsion mexanizmlarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

1-rasm. Qurilish ishlari hajmining toifalar bo'yicha ulushi⁵⁰

Taqdim etilgan doiraviy diagramma Surxondaryo viloyatida amalga oshirilgan qurilish ishlari hajmining subyektlar toifasi bo'yicha nisbiy taqsimotini vizual shaklda ifodalaydi. Diagrammada uchta segment — kichik biznes va mikrofirmalar (51%), norasmiy faoliyat (37%) va yirik qurilish tashkilotlari (12%) — aks ettirilgan bo'lib,

⁵⁰ Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi (surxonstat.uz)

ushbu ko'rsatkichlar avvalgi jadvaldagi aniqroq qiymatlarning (mos ravishda 51,1%, 36,6% va 12,3%) yaxlitlangan ifodasidir. Diagrammaning grafik tuzilishi — ya'ni eng katta segmentning (ko'k rang) doiraning deyarli yarmini egallashi — bozor tarkibidagi nomutanosiblikni bir qarashda idrok etishga imkon beradi, bu esa vizual taqdimotning tahliliy ma'lumotni tezkor uzatish nuqtai nazaridan samaradorligini ko'rsatadi.

Tahlil qilinayotgan davrda Surxondaryo viloyati qurilish bozorining subyektlar bo'yicha tarkibi yuqori darajada segmentlashgan bozor tuzilishini namoyon etadi. Bozorning qariyb 87,7 foizi (kichik biznes va norasmiy sektor yig'indisi) nisbatan kichik miqyosli, institutsional jihatdan zaif tashkil etilgan subyektlar zimmasiga to'g'ri kelishi iqtisodiy nuqtai nazardan ikki xil natijaga olib keladi. Bir tomondan, bu holat mehnat va kapital resurslarining bozorga kirish to'siqlari past ekanligidan, ya'ni sohaning tadbirkorlik faolligi uchun ochiqligidan dalolat beradi. Ikkinchi tomondan, norasmiy sektorning 36,6 foizlik ulushi soliqqa tortiladigan bazaning qisqarishi, mehnat unumdorligini rasmiy statistik hisobda to'liq aks ettirmasligi hamda sifat nazorati va texnika xavfsizligi standartlariga rioya etilishining nazoratdan tashqarida qolish xavfini keltirib chiqaradi — bu esa mintaqaviy YAIM (YHM) hisob-kitoblarining aniqligiga ham bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Yirik qurilish tashkilotlarining ulushi atigi 12,3 foizni tashkil etishi, aksincha, mintaqada institutsional kapitalning cheklanganligini, yirik infratuzilma va ko'p qavatli qurilish loyihalarini amalga oshirish salohiyatiga ega kompaniyalar sonining kamligini ko'rsatadi. Bu — respublikaning boshqa yetakchi hududlari (masalan, Toshkent yoki Samarqand)dagi tarkibiy nisbatlardan farqli o'laroq, Surxondaryoda qurilish sohasining hali institutsional jihatdan yetuk bosqichga to'liq o'tmaganligini bildiruvchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

Iqtisodiy mazmun jihatidan diagramma uchta kontseptual xulosani ochib beradi. Birinchidan, doiraning yarmidan ko'prog'ini kichik biznes egallashi mintaqada qurilish faoliyatining asosiy tayanchi aynan kichik tadbirkorlik subyektlari ekanligini ko'rsatadi — bu O'zbekistonning umumiy iqtisodiy tuzilmasida kichik biznesning yuqori ulushga ega ekanligi bilan uyg'un tendensiya hisoblanadi. Ikkinchidan, norasmiy sektorning deyarli uchdan bir qismini (37%) tashkil etishi diagrammada alohida "og'irlik markazi" sifatida namoyon bo'ladi va bu segmentning kichik biznesga nisbatan unchalik katta farq bilan emasligi — atigi 14 foizli farq — sohaning katta qismi hali rasmiy institutsional nazoratdan tashqarida faoliyat yuritayotganini yaqqol ko'rsatadi. Uchinchidan, yirik tashkilotlarga tegishli eng kichik sektor (12%) diagrammada vizual jihatdan eng "tor" bo'lak sifatida ko'rinsa-da, aynan shu segment (avvalgi tahlilda ko'rsatilganidek) eng yuqori o'sish dinamikasiga ega bo'lganligi bois, diagrammaning joriy holati statik "surat" bo'lib, u kelgusidagi tarkibiy siljishlarni o'z ichiga olmasligini alohida ta'kidlash lozim.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari Surxondaryo viloyatida qurilish ishlari bozorining institutsional va tarkibiy jihatdan murakkab tuzilishga ega ekanligini ko'rsatmoqda. 2026-yil yanvar–aprel oylarida jami qurilish ishlari hajmi 4 258,8 mlrd so'mni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 15,8 foizga oshgan. Biroq mazkur umumiy

o'sish bozor subyektlari kesimida bir xil taqsimlanmagan. Kichik biznes va mikrofirmalar ulushi 51,1 foizni, norasmiy faoliyat ulushi 36,6 foizni, yirik qurilish tashkilotlari ulushi esa 12,3 foizni tashkil etgan. Shu bilan birga, ushbu segmentlarning o'sish sur'atlari mos ravishda 8,3 foiz, 14,6 foiz va 71,2 foizni tashkil qilgan.

Mazkur natijalar, avvalo, qurilish bozorida miqdoriy ustunlik va o'sish dinamikasi o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligini ko'rsatadi. Ya'ni, qurilish ishlarining asosiy qismi kichik biznes va mikrofirmalar hamda norasmiy sektor hissasiga to'g'ri kelayotgan bo'lsa-da, eng yuqori o'sish sur'ati yirik qurilish tashkilotlarida kuzatilmoqda. Ushbu holatni Shumpeterning innovatsion rivojlanish nazariyasi nuqtayi nazaridan izohlash mumkin. Shumpeter iqtisodiy o'sish jarayonida yangi texnologiyalar, yangi ishlab chiqarish usullari va yangi tashkiliy yechimlarning joriy etilishini muhim omil sifatida ko'rsatadi. Yirik tashkilotlarda moliyaviy, texnologik va tashkiliy resurslarning nisbatan ko'proq jamlanganligi ularga innovatsion boshqaruv vositalarini joriy etish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Biroq ushbu natijani yirik korxonalarning yuqori o'sishi faqat innovatsiyalar hisobiga yuzaga kelgan degan qat'iy xulosaga aylantirish to'g'ri bo'lmaydi. O'sish dinamikasiga investitsiya hajmi, yirik davlat va xususiy loyihalar, buyurtmalar tarkibi, moliyalashtirish imkoniyatlari, ishlab chiqarish quvvati va bozor talabi kabi boshqa omillar ham ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun 71,2 foizlik o'sish ko'rsatkichi yirik tashkilotlarning innovatsion salohiyati yuqoriligini ko'rsatuvchi ehtimoliy omillardan biri sifatida qaralishi, ammo uning yagona sababi sifatida talqin qilinmasligi lozim.

Tadqiqotning yana bir muhim natijasi qurilish bozorida kichik biznes va norasmiy faoliyatning umumiy ulushi 87,7 foizni tashkil etayotganidir. Ushbu ko'rsatkich Surxondaryo viloyatida qurilish faoliyatining katta qismi nisbatan kichik miqyosdagi subyektlar orqali amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Kichik biznesning 51,1 foizlik ulushi hududiy qurilish bozorida kichik tadbirkorlikning muhim iqtisodiy rolini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, uning o'sish sur'ati 8,3 foiz bo'lib, umumiy bozor o'sish sur'atidan pastdir.

Buni kichik korxonalarning innovatsion boshqaruv imkoniyatlari bilan bog'liq bir qator cheklovlar orqali tushuntirish mumkin. Xususan, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, malakali kadrlarni jalb qilish imkoniyatining pastligi, zamonaviy axborot tizimlariga investitsiya qilish xarajatlarining yuqoriligi va boshqaruv jarayonlarining ko'pincha bevosita rahbar tomonidan amalga oshirilishi innovatsiyalarni joriy etish tezligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli kichik biznes uchun innovatsion boshqaruvni rivojlantirishda yirik korxonalarga xos bo'lgan murakkab va qimmat boshqaruv tizimlarini to'liq ko'chirishdan ko'ra, soddalashtirilgan va arzon raqamli yechimlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Norasmiy sektorning 36,6 foizlik ulushi esa tadqiqotning alohida muhokama qilinishi lozim bo'lgan jihatini tashkil etadi. D. Nortning institutsional iqtisodiyot nazariyasiga ko'ra, iqtisodiy subyektlarning faoliyati mavjud rasmiy va norasmiy institutlar bilan chambarchas bog'liq. E. de Soto tadqiqotlarida esa norasmiy iqtisodiyotning shakllanishida rasmiy faoliyat yuritish xarajatlari, byurokratik jarayonlar va institutsional to'siqlarning ahamiyati ko'rsatiladi. Shu nuqtayi nazardan, Surxondaryo qurilish bozoridagi norasmiy faoliyatning yuqori ulushini faqat

nazoratning yetarli emasligi bilan izohlash bir tomonlama yondashuv bo'lishi mumkin.

Norasmiy sektorni qisqartirish va rasmiy iqtisodiy faoliyatni kengaytirish uchun institutsional rag'batlar tizimini shakllantirish muhim. Bunda ro'yxatdan o'tish va ruxsat berish tartiblarini soddalashtirish, elektron xizmatlardan foydalanishni kengaytirish, kichik qurilish subyektlari uchun hisobot jarayonlarini yengillashtirish, rasmiy faoliyat yuritayotgan korxonalarga moliyaviy va texnologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish muhim yo'nalishlar bo'lishi mumkin. Bunday yondashuv norasmiy subyektlarni faqat ma'muriy nazorat orqali emas, balki iqtisodiy manfaatdorlik asosida rasmiy sektor bilan integratsiya qilish imkonini beradi.

Natijalar Porterning raqobatbardoshlik va klasterlashuv nazariyasi bilan ham bog'liq holda talqin qilinishi mumkin. Qurilish sohasida korxonalar faoliyati qurilish materiallari ishlab chiqaruvchilar, loyiha tashkilotlari, transport va logistika korxonalari, moliyaviy institutlar, davlat tashkilotlari va professional ta'lim muassasalari bilan uzviy aloqada amalga oshiriladi. Shu sababli alohida korxonaning innovatsion salohiyatini oshirish bilan bir qatorda, butun hududiy qurilish ekotizimini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Surxondaryoda yirik qurilish tashkilotlarining yuqori o'sish sur'ati ularni hududiy innovatsion diffuziyaning potensial markazlariga aylantirish imkoniyatini ham ko'rsatadi. Bunda yirik korxonalar kichik va o'rta qurilish subyektlari bilan subpudrat munosabatlarini rivojlantirib, ularga zamonaviy texnologiyalar, loyiha boshqaruvi, sifat nazorati va mehnat xavfsizligi standartlarini joriy etishda amaliy yordam berishi mumkin. Natijada yirik korxonalarda shakllangan boshqaruv tajribasi kichik biznes segmentiga ham tarqalishi va butun hududning qurilish samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shuningdek, innovatsion boshqaruvni rivojlantirishda raqamlashtirish alohida ahamiyatga ega. Qurilish korxonalarida buyurtmalarni boshqarish, loyiha muddatlarini monitoring qilish, materiallar harakatini nazorat qilish, mehnat resurslarini rejalashtirish va moliyaviy ko'rsatkichlarni kuzatishning yagona raqamli platformaga integratsiyalashuvi boshqaruv qarorlarining tezkorligi va aniqligini oshirishi mumkin. Yirik tashkilotlarda bunday tizimlarni joriy etish imkoniyati yuqori bo'lsa, kichik korxonalar uchun bulutli xizmatlar, mobil ilovalar va soddalashtirilgan elektron boshqaruv vositalari mosroq bo'lishi mumkin.

Tadqiqot natijalarining yana bir muhim jihati shundaki, qurilish bozorining joriy tarkibi kelgusidagi tarkibiy o'zgarishlarni avtomatik ravishda anglatmaydi. Yirik tashkilotlarning 71,2 foizlik o'sish sur'ati ularning bozor ulushi kelajakda albatta kichik biznes va norasmiy sektor ulushidan oshib ketishini anglatmaydi. Buning uchun uzoqroq vaqt oralig'idagi statistik kuzatuvlar, investitsiya hajmi, yangi korxonalar soni, bandlik, ishlab chiqarish unumdorligi va qurilish loyihalari tarkibi bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlarni tahlil qilish talab etiladi.

Shuningdek, mazkur tadqiqotda foydalanilgan ma'lumotlar 2026-yil yanvar–aprel davrini qamrab olganligi sababli, natijalarni butun yil uchun umumlashtirishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Qurilish faoliyati mavsumiy xususiyatga ega bo'lishi mumkinligi sababli, yilning qolgan davrida subyektlar ulushi va o'sish sur'atlari o'zgarishi ehtimoli mavjud. Shu sababli kelgusidagi tadqiqotlarda kamida 3–5 yillik

vaqt qatorlaridan foydalanish, hududlararo taqqoslashni amalga oshirish va korxonalarning innovatsion faolligini bevosita o'lchaydigan ko'rsatkichlarni kiritish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, muhokama natijalari Surxondaryo viloyati qurilish sohasida innovatsion boshqaruvni rivojlantirish masalasini faqat yirik korxonalarni texnologik jihatdan modernizatsiya qilish bilan cheklab qo'yimaslik kerakligini ko'rsatadi. Asosiy vazifa — qurilish bozorining katta qismini tashkil etuvchi kichik biznes va norasmiy subyektlarni bosqichma-bosqich rasmiy iqtisodiy munosabatlarga jalb etish, ularning raqamli va boshqaruv kompetensiyalarini oshirish hamda yirik tashkilotlar bilan texnologik va tashkiliy integratsiyasini kuchaytirishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, hududiy qurilish siyosatida innovatsion boshqaruv, raqamlashtirish, institutsional islohotlar va klasterlashuvni yagona tizim sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil Surxondaryo viloyati qurilish sohasida tarkibiy nomutanosiblik mavjudligini tasdiqladi: qurilish ishlari hajmining 87,7 foizi kichik biznes va norasmiy sektor zimmasida shakllanayotgan bo'lsa-da, aynan institutsional jihatdan tashkil etilgan yirik tashkilotlar eng yuqori o'sish sur'atini (71,2%) namoyon etmoqda. Bu holat — Shumpeter, Nort, de Soto Polar va Porter nazariyalari nuqtai nazaridan izohlanganidek — innovatsion boshqaruv yutuqlarining hozircha asosan formatlashgan, institutsional jihatdan mustahkam subyektlar doirasida to'planayotganini, sohaning katta qismini tashkil etuvchi kichik va norasmiy segmentlar esa bu jarayondan chetda qolayotganini ko'rsatadi.

Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqildi: birinchidan, norasmiy sektorni bosqichma-bosqich rasmiylashtirish maqsadida ro'yxatdan o'tish va litsenziyalash tartib-taomillarini soddalashtirish; ikkinchidan, kichik biznes subyektlarini davlat tomonidan joriy etilayotgan raqamli boshqaruv platformalari (elektron ruxsatnoma, onlayn monitoring)dan foydalanishga rag'batlantirish; uchinchidan, yirik tashkilotlarning barqaror o'sishini qo'llab-quvvatlovchi institutsional muhitni — mintaqaviy investitsiya kompaniyalari va klaster tuzilmalarini — rivojlantirish; to'rtinchidan, kichik va o'rta subyektlarni yirik tashkilotlar bilan subpudrat munosabatlariga jalb etish orqali boshqaruv va texnologik tajriba almashinuvini ta'minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Gimush R. I., Matmurodov F. M. Innovatsion menejment: o'quv qo'llanma. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008.
2. Abdukarimov B. A., Bektemirov A. B., Pardayev M. Q., Salimov Sh. S., Shavqiyev E. Sh., Abdukarimov F. B. Korxona iqtisodiyoti: darslik / mas'ul muharrir A. S. Soliyev. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2013.
3. Shadieva G. M., Sharipov T. S., Sultonov Sh. A., Artikov Z. S., Maxmudov L. U., Xazratov A. P., Musinov D. S. Mintaqaviy iqtisodiyot: darslik. — Samarqand: Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, "Fan bulog'i" nashriyoti, 2023.
4. Miraxmedov M. M., Yusupov X. I., Maxamataliyev I. M., Shomirzayev E. A.,

- Ilyasov A. T. Qurilish infrastrukturasi va ishlarini tashkil etish: o'quv qo'llanma. — Toshkent: "Sano-standart", 2019.
5. Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development. — Cambridge: Harvard University Press, 1934.
6. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
7. De Soto H. The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else. — New York: Basic Books, 2000.
8. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. — New York: Free Press, 1990.
9. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjati, 44-son, 17.01.2019. "Termiz" erkin iqtisodiy zonasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida. // <https://lex.uz/docs/-4170049>
10. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjati, 148-son, 13.03.2020. "Termiz" erkin iqtisodiy zonasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. // <https://lex.uz/docs/-4763528>
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, PF-37-son, 21.12.2021. "Termiz" erkin iqtisodiy zonasi hududini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida. // <https://lex.uz/docs/-5785724>
12. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjati, PQ-176-son, 13.05.2024. "Termiz xalqaro savdo markazi" erkin savdo zonasi faoliyatini yo'lga qo'yish va rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. // <https://lex.uz/docs/-6921771>
13. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti. // <https://stat.uz>
14. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. 2025. // <https://www.surxonstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/14043-surxondaryo-viloyati-aholisi-3-millionga-yaqinlashdi-2>